

פת הבאה בכיסנין

"פת הבאה בכיסנין" - מהי ברכת: מצה, פיצה, חלה מתוקה ובורקס?

(א) ברכת המצה

המצה כהיום הזה, היא מעין מציה שכוססין אותה. ומעתה השאלה היא: מה החילוק שבין מצה לאחותה המציה לעניין ברכת הנהנין?

למדנו כי החילוק בין פת שברכתה המוציא לפת הבאה בכיסנין שברכתה במ"מ היא בכמה אופנים (שו"ע, קסח, ז):

(א) פת ממולאת במיני מתיקה או פירות (ר"ח, ערוך, מור, רשב"א ודיעה א' בשו"ע).

(ב) בצק שמעורב בו דבש, שמן או חלב-מין עונה (דעת הרמב"ם, ודיעה ב' בשו"ע).

(ג) פת (בין מתובלת בין לאו) העשויה כעבין יבשים שכוססים אותם (רב האי ודיעה ג' בשו"ע).

ומים בשו"ע שם (קסח, ז): "והלכה בדברי כולם"

היות והמצה באה בכלל הגדרת פת הבאה בכיסנין, בפשטות ברכתה במ"מ.

אמנם בפסח שדרך בני אדם לקבוע עליה סעודה, לבלתי ניתן לאכול חמץ, וכמו שהגדירו שבלי הלכט, האגור, שו"ע והגר"א (עיין לעיל ובשו"ע קסח, ו). וכשמצרפים לה לדעת המג"א לפתן (ס"ק יג), הרי בפסח צריכה להיות ברכתה המוציא (וצ"ע באוכל מצה מועטת כדי לצאת י"ח כגון סעודת שבת ועיקר מאכלו בשר ודגים ומיני מרקחת ולפתן, דמחד גיסא,

אי פת הבאה בכיסנין ענינה שהיא הפת הלא מצויה ושאינה עיקר, הרי בפסח במל ממנה שם פת הבאה בכיסנין, שכיוון שנעשתה עיקר-שם פת עליה, ולכן בכל אופן ראוי לברך עליה המוציא, אמנם אם טעמה של פת הבאה בכיסנין, אינה מיעוט שכיחותה, אלא שינוי באיכותה, הרי ששינוי זה בעינו עומד וכל עוד לא קבע עליה יברך במ"מ, לכן נראה ממידת הזהירות, לאכול בסעודה עם מצה כפי הראוי לקביעות. ומסתבר שהוא לפחות מצת מכונה אחת.

ולמי שחש לדעת האחרונים המצריכים קביעת סעודה בכמות דביצים (כגון רעק"א) והולכים לפי משקל ולא לפי נפח (כף החיים, קסח, מו בשם בית דוד והחיד"א) ואף לפתן אין מצרפים (כגון הברכי יוסף, אור לציון ויביע אומר הנ"ל בתשובה הקודמת) יצמרכו לאכול שבע מצות מכונה כדי להתחייב בהמוציא וברכת המזון, וזה קושי גדול.

והנה בימים קדמונים היה אופן עשיית המצה כפת רכה וכמ"ש בגמ' (פסחים ז ע"א), שא"א להבדיל בין מצות לפת רגילה אלא לפי העיפוש שעולה בהן אך לא לפי מירקם הפת, ולכן לא היה ספק כלל שברכתן המוציא. אך מחמת מנהג אשכנז שמחמירין לאפותה במיני כעד בהיסך גדול וברידוד דק, הרי שנעשו המצות כפת הבאה בכיסנין. ולשון השו"ע בהלכות אפיית מצה (או"ח תס, ד): "ויש לעשות המצות רקיקין ולא פת עבה כשאר לחם כי אין הרקיקין ממהרין להחמיץ". ועיין בסיומ קסח, ח: "לחמניות, אותן שביללתן עבה

ומצות שלנו ואכן מצות לא באות לתענוג אלא לאכילה, אלא שבשאר ימות השנה עיקר אכילתן לתענוג ותוספת מועט על מרובה, ולא באים לעיקר שביעה, כמציה ממש.

וכל מי שדימה מהאחרונים את הלחמניות למצות, דווקא במצות רכות ראוי להשוות, אך לא במצות שלנו שהן קשות מתחילת אפייתן.

והנה החידו"א במחזיק ברכה (קנח, ה) העיד, שהעם נוהגים לברך על מצות במ"מ, אך ירא שמים יאכל מצה רק בקביעות סעודה, דחיישין שמא שם פת יש לה. ונראה להסביר בדעתו, שמדובר דווקא במצות ימיו שהיו מתייבשות אך לא יבשות מתחילתן, שהרי האפיה היום נועדה להקשות, אך בימינו ובמצותינו יסכים לברך עליהם בפשטות במ"מ ללא עיקולי ופשוטי.

ובציץ אליעזר (יא, יט) כתב: "הנה אמנם מנהג אחינו הספרדים - עכ"פ הרבה מהם - לא ליטול עליהם נט"י בכל השנה, ומברכים לפניהם במ"מ ולאחריהם מעין ג' בלבד. אבל אצלנו עמא דבר מימים ימימה להצריך ליטול עליהם נט"י, ולברך לפניהם המוציא ולאחריהם ברחמ"ז באין פוצה פה ומצפצף, ובאין מי שיעלה על דעתו להורות או להתנהג אחרת". ומעמו ונימוקו עימו, שהביא: "בשיורי כנסת הגדולה על או"ח סי' קנ"ח, הגהב"י אות א' וז"ל: נשאלתי על האוכל מצה שנילושה במים לבד אחר הפסח, אם צריך נטילה וברכת המזון, והשבתי, דלא דמי לפת הבאה בכיסנין שהם בישקוג'וש לדעת רבינו הא"י גאון שאין צריך נטילה, דלא גרעה המצה מלחמניות שבלילתן עבה דלחם גמור הוא ומברכין עליו המוציא וברכת המזון, כמו שפסק הרב בסי' הקצר סי' קס"ח, וכבר הסכים הרב בסי' זה,

שקורין אובליא"ש - לחם גמור הוא, ומברך עליו המוציא וברחמ"ז; ואותן שבלילתן רכה ודקים מאוד שקורין ניבלא"ש, מברך עליהם בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש; ואם קבע סעודתו עליהם, מברך המוציא וברכת המזון".

ופרש המשנ"ב (סקל"ו): "לחם גמור הוא - דנעשים רק מקמח ומים כשאר פת, ואף שהם דקים, מ"מ לא הוי כמו כעבים יבשים דס"ז, דהם יבשים מאד ואינם עשויים לאכילה ורק כוססין אותם לקינוח אבל אלו עשויים לאכילה" - משמע שמצות ברכתן המוציא, דאינם יבשים מאד וגם אינם לקינוח כמו הבייגלך וחבריו.

ובב"י הביא בשם הראשונים כמה הגדרות בזה: לדעת רש"י, לחמניות שנזכרו בגמ' (מב ע"א) הוא אובליא"ש (המתרגם: עוגיות של בצק עדין), והרא"ש חולק על רש"י, דלחם גמור הוא, לכן פירש לחמניות - נבליא"ש שהן דקות, ואין מברכין עליהן אלא במ"מ (ולא הזכיר את קשיותן וכדלהלן במרדכי). וכ"כ תוס' (ד"ה לחמניות). והמרדכי נסתפק בהם, לפי שהם רכין יותר מדאי. ודעת תר"י: "רוב המפרשים אומרים, שלחמניות כעין כעכין, וקשה על זה: אמאי איצטריך למימר, דמברך עליהם היכא שקבע סעודתו עליהם, שהרי פשוט הוא לפיכך נראה יותר נכון לפרש, דלחמניות ריקין דקים ונקראים בלע"ז ניבלא"ש, ומפני שבלילתן מתחילה רכה הוצרך להשמיענו דהיכא דקבע עליהו מברכים המוציא". העולה מדברי ר' יונה ושאר ראשונים, שבצק רך מאד דוגמת הבלניצ'ים - ברכתו מזונות, ולחמניות מבצק עדין ברכתן המוציא אך אין מדובר כאן כלל על מציות

סעודה) אמנם כשקובע עליה בסעודה עיקרית, כגון מצה או שתיים ברכתה המוציא ובהמ"ז ואותו הדין במציות וקרקרים, בלתי שום שינוי.

(ב) ברכת הפיצה

ישנם הרבה מיני פשטיות, שבבסיסן בצק, ולמעלה מרצפות אותו בנות ציון בכל מיני מאכלים שאהבה נפשם, כגון בשר, רוטב עגבניות, דגים, ומצוי גם שעושים כן במיני גבינות שמנות, ונקרא בפי ההמון "פיצה", ונאכל לאלפים ורבבות. וצריך לברר היטב ברכתו כי מצוי בו הספק בין הבריות: הן מצד שהרבה מדמים אותו לפת כיסנין הן מצד שנילושה בשומן וחלב למאן דעביד הכי והן מצד שכל לחם שיש בתוכו מילוי ראוי להקרות פת כיסנין לפי פירוש ראשון בשו"ע (קסח, ז) ובתוכו לא דווקא דהוא הדין עליו.

ראשית ראוי לזכור, שאין כל הבדל בין פרוסת לחם שעטו אותה בחמאה, גבינה, עגבניות וזיתים, לבין הפיצה שהוא אותו סוג מאכל. כל מי שפשיטא לו לברך על לחמניה ממולאת במיני לפתן, כגון ריבה, חומס או גבינה המוציא- כך צריך להיות פשוט לו לברך על פיצה המוציא (ובהמ"ז).

ועוד, שהב"י (קסח, יז) כתב בשם האגור, ר' ישעיה ושבלי הל"קמ: "כתב האגור (סי' רמז): המוליות שקורין פשטידא או מורט"א, הנאפות בתנור בבשר או בדגים או בגבינה, אף על גב דבשר ודגים וגבינה עיקר- מברכים עליהם המוציא, דמין דגן חשיבי ליה אינשי". ופסקם השו"ע (קסח, יז): "פשטיד"א הנאפית בתנור בבשר או בדגים או בגבינה- מברך עליה המוציא ובה"מ. הגה: ודוקא שאפא בתנור בלא משקה, אבל אם אפא במחבת

דכל דמברכין עליו המוציא צריך נמילה, ומה גם לדעת השאלות והתוס' והרמב"ם והר"ן והרא"ש ורבינו בעל הטורים ז"ל, דאפילו בדבר שבלילתו רכה שאפא בתנור בלא משקה ואפילו אפא באלפס בלא משקה שדינו כפת ומברך עליו המוציא וברכת המזון, כ"ש המצה שבלילתה עבה ונאפית בתנור בלא משקה ואינה כ"כ קשה כמו הבישקוניש דיש לברך עליה מוציא וגי ברכות וליטול ידיו. וכמדומה לי ששמעתי מהחכם השלם כמח"ר שלמה בן עזרא נר"ו שרבו מהר"ם סאנז ז"ל היה נוטל ידיו למצה אפי' אחר הפסח, וכן הוא מנהגי כמ"ש בתשובה שהשבתי על זה הלא היא בחלק אי"ח סי' שמ"ד עכ"ל".

ובשם שו"ת בית דוד (או"ח סי' ע) הביא: "דהבישקוניש, הקושי שלהם הוא מחמת שחוזרים ונותנים אותם בתנור אחר שנאפו לגמרי, כדי שיתייבשו יותר, דזיל בתר טעמא. ועוד שדרך לקבוע על המצה, משא"כ בפת הבאה בכיסנין, ובמצות מכונה שלנו שהן קשות פחות- כ"ש שברכתן המוציא". ימים עברו, שלא היו קשות דוגמת מצות ימינו אנו, רק מיובשות, כדרך הרבה לחמים שאחר זמן מה (אם לא הוסיפו לו קורטוב חומר משמר) הופכים יבשים וקשים.

אך מצות שלנו על דעת מציות הן אפיות, וקשות הן כפת כיסנין, ועיקרן בעולם הוא לתענוג, שהרי בשמחות אוכלים מציות בבופה לתענוג, תוך כדי עמידה ורק כשיושבים נוטלים ידיים ואוכלים פת.

מסקנה: לכל המנהגים ברכת מצה היא במ"מ ובסופה מעין ג', מלבד פסח שאז היא פת של אותם ימים (ולמי שכבר נוחג לברך המוציא וברכת המזון ישתדל שיחא שיעור קביעת

במשקה, אין לברך עליו ואין לאכול רק תוך הסעודה, כמו שנתבאר (דעת עצמו).

ובאר המג"א (סקמ"ד): "בבשר או בדגים וכיו"ב- אפילו לא קבע עליו, דהנהו לא מבטלי תורת לחם, דהם עצמם מזון, משא"כ (כשממולא) פירות דהוי קינוח", וכ"כ במשני"ב (סקצ"ד). אמנם בט"ז נקט טעם אחר: "...אלא דודאי יש בזה דין כיסנין, ואי קבע סעודה- מברך המוציא, וע"ז קאמר דה"א דפשמידא זו אפילו אם קבע סעודה עליה, לא יברך המוציא מפני שהבשר הוא העיקר- קמ"ל דלא". כלומר הט"ז מתייחס אל פשמידא זו כמו אל כל פת כיסנין, וממילא מבאר שבדברי השו"ע נאמרו רק בקובע עליה סעודתו. והגרי"א הכריע כדעת המג"א.

וכן משמע מלשון הב"י בהגדרת פהב"כ (קסח, ז, ד"ה והרמב"ם): "הילכך על כרחך לומר, דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא, אלא לא קבעו חכמים לברך המוציא ושלש ברכות אפילו בכזית, אלא בלחם שדרך בני אדם לקבוע עליו, דהיינו עיסה שנילושה במים לבד, בלי שום תערובת. אבל כל שיש בה שום תערובת ממי פירות או מתבלין, כיון שאין דרך בני אדם לקבוע סעודתן עליו- לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות". משמע שמחלק בין דבר שבא עם המנה העיקרית, ואז ברכתו המוציא, או דבר שבא לקינוח סעודה, ואז ברכתו במ"מ. ושווים הדברים הללו לשיטת המג"א, ולכן במצה ומציה שדרך לאוכלן קבע, ודרך לאוכלן עראי- דינן כפת הבאה בכיסנין. אך פיצה לעולם אינה באה לתענוג וקינוח ולאכילת עראי, ולכן פשיטא שברכתה המוציא אפילו בשיעור קמן. ולדעת המ"ז, דווקא אם אוכלה בתוך הארוחה ובקביעות אזי

ברכתה המוציא. אולם הב"י דייק בלשונו ונקט: "שדרך ב"א לקבוע עליו"- בטעם זה סגי לברך המוציא ובהמ"ז על פיצה שלנו. ואפילו אי תימא שהוא ספק- הוי ספק דאוריתא ולחומרא

מסקנה: פיצה, אף שעירב בה חלב או חמאה, דינה כפת וכריך, שברכתה הראשונה המוציא, והאחרונה ברהמ"ז.

ג) ברכת החלה המתוקה

ומעתה מבואר, שבחלה מתוקה שלנו, אין הצימוקים, ממתקים או משמנים שבתוכה הופכים אותה לקינוח, כי מעולם לא ראינו אדם שאוכל בקינוח סעודה מיני חלות מתוקות כמנה אחרונה, ואפילו כשמתוקות הרבה (אלא עוגה ממש בלבד). ממילא יש לה דין "דרך בני אדם לקבוע עליו", וברכתה המוציא לגמרי, אפילו על קצת מן הקצת וכדין פת ופיצה. אך בורקס, מצה ומציה שנאכלים אף עראי, ואין קובעים עליהם תמיד, אלא עיתים כך ועיתים כך- קביעותן הוא רק כסעודה ממש.

וקשה, כי לשון המחבר סעיף ז, בהגדרת התבלין הנלוש בבצק המשנה את ברכתו הוא: "והוא שיהיה טעם תערובת המי פירות או התבלין ניכר בעיסה". והרמ"א השיג עליו, שלא נקרא פת כיסנין לדעת הרמב"ם "אלא אם כן יש בהם תבלין או דבש כמיני מתיקה שקורין לעקיד (=עוגת דבש), שכמעט הדבש והתבלין הם עיקר, וכן נוחגים". וברור שאין מחלוקתם מחלוקת התלויה בסברא, אלא במנהגי המקומות, שבמקומו של המחבר לחם עם מעט מתיקות היה נאכל כקינוח, וכמ"ש בב"י הנ"ל: "כל שיש בה שום תערובת ממי הפירות או מתבלין כיוון שאין דרך בני אדם

בעניין ה"ניבלא"ש" (=בלינצ'ס), המוזכרים בסעיף ח': "אי אכיל להו בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה טעונים ברכה לפניהם ולא לאחריהם" - פ"י: שאין אוכלים לשובע, אלא לתענוג, להקל מכובד המאכל (ברכות מהר"ם).

ובדרך זו כבר קדם לו הרשב"א שהגדיר פת הבאה בכיסנין (ברכות מא ע"ב, ד"ה וכלל הדברים): "ופרפרת לאו היינו בשר ודגים, אלא פת הבאה בכיסנין וכיו"ב, שבאין לקינוח סעודה ולהנאת עצמן ולא להשביע". וחלה מתוקה ודאי שבאה להשביע. וכן ברמב"א (הלכות ברכות, פ"ב, סק"ח) כתב: "שהיא דקה מאד, ולפעמים לשין אותה בשמן וגם נותנין שם קליות. ומפני שהיא דקה ואינה צריכה לאכילה אלא לתענוג נקראת פרפרת".

וכן ברש"י (מא ע"ב ד"ה פת הבאה בכיסנין): "ומביאין עמהן (עם הקליות) פת שנלושה עם תבלין כעין אובליא"ש שלנו, ויש שעושין אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט - לא הטעינוה ברכה מעין שלש". וכן כתבו הר"ף והרא"ש (פ"ו, ס"ל): "ומסקנא - היכא דאכיל לה בתורת כיסנין (מנה אחרונה, קינוח) - בתחילה מברך במ"מ ולבסוף ולא כלום (כשבא בתוך הסעודה. ועיין של"ג). והיכא דאכיל לה בתורת קביעותא - מברך עליה המוציא ושלש ברכות". וכתב שם בשל"ג: "וכן פת הבאה בכיסנין, והיא פת העשוי בדבש או במיני תבלין שאוכלים אותו כעין מיני מתיקה לקינוח סעודה". והערוך (המובא בב"י בסעי' ז) בשם רב האי כתב: "ומנהג בני אדם שאוכלים ממנו קמעא".

לקבוע סעודתם עליו, לא חייבוהו לברך המוציא ושלש ברכות". הרי שבאר היטב, שמנהג צפת וארץ ישראל לא לאוכלן בבשר ודגים, אלא רק בקינוח ועוגה. ובדרכי משה שחלק - נקט מנהג מקומו:

"אבל אין המנהג כדבריו, שהרי בשבתות וי"ט ונישואין מברכין המוציא על מיני לחם המתובלין הרבה וניכר בהם במראה ובטעם. ע"כ נראה דס"ל, דלא יצא מתורת לחם במה שעירב בו תבלין או שאר משקין מעט, וא"כ עיקר העיסה נילוש באותן דברים. ואפשר שגם דעת הרמב"ם כן, דלא כפירוש שפ"י ב"י". ומ"מ נ"ל, שאותן מיני מתיקה שקורין לעקוד - דינן כדין פהב"כ, שהרי יש בהן דבש ובשמים הרבה, ועיקר העיסה נילוש בהן, א"כ תלוי הדבר במנהג המקום. ובימינו כולנו נוהגים כמנהג ארץ פולין, לאכול לחמניות מתוקות רק יחד עם מיני מלוחין, כסלטים, בשר, דגים ורטבים, ולא מצאנו בכל הארץ שמציעים לחמניה מתוקה בסוף הסעודה יחד עם משקאות שבאים על השובע כתה וקפה, א"כ מוכח שדרך לקבוע סעודה עליהם וכדכתבנו. וראיה לכך שסתם חלות שאינן מתוקות אין פוצה פה מלברך עליהם המוציא וברכת המזון, והרי מערבים בהם מעט סוכר ושמן באופן שמעמן ניכר ובכל זאת פשוט ששם פת להם. והטעם הוא כנ"ל, שאין הם נאכלים לקינוח סעודה אלא יחד עם המנות העיקריות. וכעין זאת כתב המג"א (סקכ"א)

* וכן כתב מהר"י קאפח זצ"ל בביאור דעת הרמב"ם, והוכיח מפיהמ"ש ערלה (פ"ב ה"י), שבתבלין אין הכוונה ל"תבלינים", שנותנים מהם מעט, אלא לכל מה שמשיבחים בו האוכל, כגון שום, שמן, בצל וכיו"ב. וא"כ הרמב"ם מירי שעירב דבש או תבלין בכמות ניכרת (ברכות, פ"ג, הע"ב).

מסקנה: חלה מתוקה, בכל מתיקות המקובלת אצל האופים, וכן כל מיני פת עם תבלין או עשבי תיבול ושום- יש להם דין פת לכל דבר שמברכים עליהם המוציא בין באכילת קבע או עראי, ולבסוף בהמ"ז, לא שנא לדעת השו"ע לא שנא לדעת הרמ"א.

ד) מוצרי בצק עלים

לפי כל הנ"ל, בצק עלים הבא לאכילת קבע, כגון במצע של פשטידות, או במילוי של בשר ודגים ותפוחי אדמה, לדעת המג"א הנ"ל הוא בא למזון ולא לקינוח, צריכה ברכתו להיות כברכת פת. אמנם היות ונילוש בשומן רב, הוי פת הבאה בכיסנין לדעת הרמב"ם המגדיר פהב"כ כבצק המעורב במיני תבלין וברכתו מזוונות. והא לא מבעיא לב"י, אלא אף לרמ"א (בסעי' ז הנ"ל), שבצק מתוק קצת הוא עדיין פת. אך כבר הכרענו שהמבחן העיקרי הוא- אם המאכל בא לקינוח או כמנה עיקרית. לכן בבצק עלים שאין אדם אוכלו בדרך כלל

כאכילת קבע (שאין נהוג לאוכלו יחד עם לפתן כמנה עיקרית, אלא בא כמנה ראשונה, או לאכילת עראי) ועוד דליכא ביה תוריתא דנהמא וממילא ברכתו בסתם מזוונות ומעין ג'. ורק אם קבע עליו סעודתו ברכתו המוציא ושלוש ברכות.

מסקנה: דין מוצרי בצק עלים כפת הבאה בכיסנין, שברכתה הראשונה מזוונות והאחרונה מעין ג'. ואם קבע עליהם סעודה- המוציא וברכת המזון.

זאת תורת העולה: המבחן להכריע אם מאפה כלשהו הוא פת או פת הבאה בכיסנין הוא, מהו אופן מאכלו, אם כמנה עיקרית דינו כפת, ואם כקינוח סעודה או לגרור את התאבון (אפרטיף בלעז) יש לו דין של פת הבאה בכיסנין.

לכן: חלה, חלה מתוקה ופיצה ברכתם המוציא וברכת המזון. בצק עלים, מצה, מציה- ברכתם מזוונות ומעין ג'. וכשקובע עליהם דינם כפת.

